

OSTROŁĘKA W POWSTANIU LISTOPADOWYM 1830–1831

Streszczenie. Ostrołęka w okresie Królestwa Polskiego jako stolica obwodu ostrołęckiego oraz jego najludniejsze miasto była lokalnym centrum politycznym i gospodarczym regionu. Dzieje Ostrołęki w trakcie powstania listopadowego możemy podzielić na trzy okresy, związane nierozdzielnie z ogólnym przebiegiem zrywu. Pierwszy z nich to czas mobilizacji sił i środków na potrzeby powstania, wtedy to Ostrołęka stanowiła lokalne centrum mobilizacyjne. To tu formowały się: batalion Kurpiów, szwadron jazdy płockiej czy Gwardia Ruchoma, z której utworzono następnie 17 Pułk Piechoty Liniowej. Drugi okres to zmagania wojenne o kontrolę nad miastem ze starciami i potyczkami z 24 lutego, 26 marca, 18 maja. Etap ten kończy porażka w bitwie z 26 maja 1831 r. Ostatni okres to czas niczym nie zagrożonej okupacji miasta przez wojska rosyjskie. Ostrołęka z powstania listopadowego wyszła w znacznym stopniu zniszczona i wyludniona. Liczba mieszkańców w wyniku działań wojennych oraz epidemii cholery spadła o 42%. Ostrołęka poniosła największe straty spośród miast województwa płockiego, do czego przyczyniła się w szczególności bitwa z 26 maja 1831 r.

Słowa kluczowe: powstanie listopadowe, Ostrołęka, bitwa, wojna, Królestwo Polskie, Rosja, XIX w.

Zagadnienia związane z powstaniem listopadowym i wojną polsko-rosyjską 1831 r. doczekały się licznych opracowań naukowych. Wśród nich dominują te poświęcone zagadnieniom militarnym. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie dziejów Ostrołęki w okresie powstania listopadowego. Artykuł ten stanowi uzupełnienie luki badawczej – to swoista odpowiedź na postulat z IV Zjazdu Historyków Polskich sformułowany przez Wacława Tokarza (w którym zachęcał on do opracowania monografii poszczególnych województw w okresie powstania).

Ostrołęka w znakomitej większości publikacji dotyczących powstania listopadowego pojawiała się w kontekście bitwy z 26 maja 1831 r., która przyćmiła wcześniejsze starcia z 24 lutego, 26 marca czy 18 maja. Do najważniejszych opracowań wspomnianego tematu należą prace Wacława Tokarza z monografią bitwy¹ na czele. Najpełniejszym studium największego z ostrołęckich starć jest monografia autorstwa Norberta Kasparka *Dni przełomu powstania listopadowego. Bitwa pod Ostrołęką (26 maja 1831)*². W literaturze przedmiotu stosunkowo niewiele miejsca poświęcano zagadnieniu mobilizacji sił i środków na rzecz powstania, która miała miejsce od pierwszych dni grudnia 1830 r. do wkroczenia Rosjan na teren Królestwa Polskiego. Ważną, choć nie wolną od błędów merytorycznych, jest praca *Kurpiowszczyzna w dobie powstania listopadowego* pióra Adama Białczaka³. Z innych opracowań, w których na marginesie rozważań pojawia się Ostrołęka, wymienić należy artykuły Jana Ziółka⁴, Andrzeja Szcześniaka⁵ i Tomasza Strzeżka⁶, poświęcone w różnym stopniu działaniom zbrojnym, jakie rozgrywały się w okolicach Ostrołęki w okresie od lutego do maja 1831 r., a także Jana Skarbka, omawiające ogólnie mobilizację województw położonych na prawym brzegu Wisły⁷.

Do zbadania zasygnalizowanego tematu posłużyły przede wszystkim materiały archiwalne zgromadzone w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole Władze Centralne Powstania Listopadowego. Znajdują się tam

¹ W. TOKARZ, *Bitwa pod Ostrołęką*, Poznań 1922; IDEM, *Wojna polsko-rosyjska 1830–1831*, Warszawa 1993.

² N. KASPAREK, *Dni przełomu powstania listopadowego. Bitwa pod Ostrołęką (26 maja 1831)*, Ostrołęka 2012.

³ A. BIAŁCZAK, *Kurpiowszczyzna w dobie Powstania Listopadowego*, Ostrołęka 2000; IDEM, *Organizacja lokalnej siły zbrojnej w Obwodzie Ostrołęckim i Przasnyskim w czasie powstania listopadowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1996, z. 10, s. 72–85.

⁴ J. ZIÓŁEK, *Partyzantka w powstaniu listopadowym*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. ZAJEWSKI, Warszawa 1980, s. 254–270.

⁵ A. SZCZEŚNIAK, *Działania partyzanckie w Augustowskiem i Płockiem w czasie wojny 1830–1831*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, t. 7, cz. 2, s. 283–322.

⁶ T. STRZEŻEK, *Boje korpusu gen. Jana Nepomucena Umińskiego pod Ostrołęką w marcu 1831 roku*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2012, z. 26, s. 127–141; IDEM, *Próba opanowania Ostrołęki przez gen. Jana Nepomucena Umińskiego na przełomie marca i kwietnia 1831 roku*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2013, z. 27, s. 114–128.

⁷ J. SKARBEK, *Znaczenie mobilizacji sił zbrojnych na prawobrzeżu Wisły w powstaniu 1830–1831 roku*, [w:] *Rola militarna Wisły w dziejach Polski. Zbiór studiów, cz. 1: od czasów piastowskich do 1864 r.*, red. K. MYŚLIŃSKI, Warszawa 1992, s. 221–284.

archiwalia dotyczące zarówno mobilizacji sił i środków na potrzeby powstania, jak i przebiegu działań zbrojnych. Cennym uzupełnieniem powyższych materiałów były raporty dowódców poszczególnych oddziałów powstańczych znajdujące się w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu⁸. Mniejsze znaczenie miały materiały z Archiwum Narodowego w Krakowie, oddział I na Wawelu oraz Archiwum Państwowego w Płocku.

Spośród źródeł drukowanych najważniejsze miejsce zajmuje czterotomowa praca Bronisława Pawłowskiego *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831*⁹. Pamiętniki uczestników powstania w swoisty sposób uzupełniły obraz wydarzeń. Szczególnie cenne były wspomnienia Ignacego Prądzyńskiego¹⁰, Henryka Dembińskiego¹¹, Dezyderego Chłapowskiego¹² oraz Jakuba Lewińskiego¹³. Z materiałów rosyjskich wykorzystano wspomnienia gen. Dymitra Osten-Sackena¹⁴.

Dzieje Ostrołęki w okresie powstania listopadowego można podzielić na trzy okresy. Podział ten wynika z sytuacji ogólnej powstania w latach 1830–1831. Pierwszy z nich (od początku grudnia 1830 r. do pierwszych dni lutego 1831) można określić jako czas mobilizacji sił i środków na rzecz powstania, podczas którego Ostrołęka odgrywała rolę lokalnego centrum mobilizacyjnego. Drugi, trwający od wkroczenia Rosjan na tereny Królestwa Polskiego do niefortunnej bitwy pod Ostrołęką z 26 maja 1831 r., to okres zmagania o przeprawę na Narwi. Wreszcie ostatni, trwający od zakończenia bitwy pod Ostrołęką do upadku powstania, jest to czas całkowitej kontroli Rosjan nad miastem i przeprawą.

W myśl ustaleń kongresu wiedeńskiego z większości ziem Księstwa Warszawskiego powołane zostało Królestwo Polskie. Dzieliło się ono na osiem województw. Ostrołęka została siedzibą obwodu – jednego z sześciu tworzących województwo płockie. W przeddzień wybuchu powstania Ostrołęka była

⁸ Korzystano tu z dostępnego mikrofilmu, numeracja raportów zgodna z opublikowanymi streszczeniami w 4 tomie pamiętników gen. Ignacego Prądzyńskiego (dalej: BOss).

⁹ *Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831* (dalej: *Źródła*), wydał B. PAWŁOWSKI, t. 1, Warszawa 1931, t. 2, Warszawa 1932, t. 3, Warszawa 1933.

¹⁰ I. PRĄDZYŃSKI, *Pamiętniki*, t. 2, oprac. B. GEMBARZEWSKI, Kraków 1909.

¹¹ H. DEMBIŃSKI, *Jenerała Henryka Dembińskiego Pamiętniki o powstaniu w Polsce r. 1830–31*, t. 1, Kraków 1877.

¹² D. CHŁAPOWSKI, *Pamiętniki*, cz. 2, Poznań 1899.

¹³ J. LEWIŃSKI, *Pamiętniki z roku 1831*, Poznań 1895.

¹⁴ Д. ОСТЕН-САКЕН, *Действия отдельного отряда генерал-майора, потом генерал-лейтенанта барона Остен-Сакена в войну 1831 года*, Санкт-Петербург 1865.

największym miastem obwodu¹⁵, wraz z przedmieściami liczyła 368 domów (w tym jedynie 28 murowanych) zamieszkiwanych przez 2883 mieszkańców (w tej liczbie 524 Żydów). Miasto położone było w znakomitej większości na lewym brzegu Narwi, na prawym brzegu zlokalizowano osadę fabryczną. Ostrołęka stanowiła lokalne centrum polityczne i gospodarcze. Tu znajdowały się: siedziba komisarza obwodowego, kasa powiatowa, stacja pocztowa czy Sąd Pokoju. W mieście krzyżowały się drogi idące z województwa augustowskiego, Prus, Mazowsza Płockiego oraz obwodu białostockiego. Ostrołęka leżała na tzw. szosie kowieńskiej – bitym trakcie (przejezdnym niezależnie od pory roku) prowadzącym z Warszawy przez Kowno do stolicy Cesarstwa Rosyjskiego – Petersburga. Na znaczenie Ostrołęki wpływał fakt, że w mieście znajdowała się jedna z niewielu stałych przepraw przez Narew. Dla armii maszerującej ze wschodu Ostrołęka stanowiła swoistą „bramę” na Mazowsze Płockie¹⁶. Opis Ostrołęki z czasów powstania pozostawił poseł ostrołęcki – Stanisław Barzykowski:

Ostrołęka leży po lewej stronie Narwi w środku obszernej i piaszczystej płaszczyny. Obfita ilość znajdującego się tu bursztynu, często wykopywane szkielety ryb morskich, pozostałe jeziora i bagna zdają się wskazywać, że to dawny ślad morza. Ostrołęka małe miasteczko kilka tylko domów murowanych posiada, reszta drewniane. Ma dwa kościoły, z tych jeden klasztor Bernardynów murowany na okół dobrym murem opasany w stronie południowej przy drodze z Ostrowia znajduje się; drugi parafialny, mały, stary drewniany przy trakcie bitym z Łomży położony. Ulice dość szerokie i proste, rynek obszerny, miasto ze wszystkich stron otwarte i przystępne¹⁷.

Nie sposób ustalić, kiedy pierwsze wieści o wybuchu powstania dotarły do Ostrołęki. Było to na pewno przed 6 grudnia 1830 r., gdyż z tego dnia pochodzi pierwszy raport komisarza obwodowego – Józefa Kramera – dotyczący postępów mobilizacji. Cztery dni później w mieście znajdowało się już niemal

---

¹⁵ F. RODECKI, *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830, tablica 2. Pozostałe miasta wchodzące w skład obwodu ostrołęckiego to: Myszyniec – 1233 mieszkańców, Czyżewo (dziś Czyżew) – 793, Ostrów (dziś Ostrów Mazowiecka) – 2051, Nur – 538, Andrzejewo – 773 oraz Brok – 1165.

¹⁶ Z. NIEDZIAŁKOWSKA, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 153–154; T. STRZEŻEK, *Boje korpusu...*, s. 127–128.

¹⁷ S. BARZYKOWSKI, *Historia powstania listopadowego spisana przez Stanisława Barzykowskiego posła ostrołęckiego, członka Rządu Narodowego, Kawalera Krzyża Virtuti Militari*, t. 4, Poznań 1884, s. 31.

200 ochotników, lecz brakowało broni, żywności, a przede wszystkim organizatora. W związku z tym w mieście dały się zauważyć już pewne nieporządki. Pierwszą formacją powołaną w trakcie powstania listopadowego była Straż Bezpieczeństwa (2 grudnia w miastach, dzień później zaś na wsi). Pełniła ona przede wszystkim funkcje policyjno-skarbowe i porządkowe. Nie była to formacja *stricto* militarna, stanowiła raczej rezerwuar sił dla nowo powstającej armii powstańczej. W jej skład mieli wchodzić „wszyscy zdolni do broni” w wieku od 18 do 45 lat z wyłączeniem przedstawicieli stanu duchownego oraz urzędników będących w czynnej służbie. W województwie płockim organizatorem Straży został były kapitan artylerii Józef Turowski, w obwodzie ostrołęckim zaś – płk Karol Zieliński¹⁸.

10 grudnia komisarz Kramer informował, że w obwodzie Straż nie formuje się z powodu braku organizatora. Zieliński, powołany na to stanowisko, nie przybył (otrzymał przydział w sztabie regimentarza województw lewego brzegu Wisły Stanisława Małachowskiego). W dziewięć dni później sytuacja uległa znacznej poprawie. Kramer raportował „Straż Bezpieczeństwa stosownie do postanowienia Rządu z dnia 2. i 3. m.b. we wszystkich już miastach, i wsiach tutejszego obwodu urządzona i uzbrojona została i obowiązki swoje dopełnia”. Ogółem w skład Straży w miastach obwodu weszło 1221 ludzi, nie wiemy dokładnie ilu z nich pełniło służbę w Ostrołęce¹⁹. Do pomocy przy organizacji Straży w obwodzie ostrołęckim skierowani zostali członkowie komitetu obywatelskiego: Antoni Bukowski, Andrzej Żebrowski, ksiądz Suligowski oraz Józef Budziszowski.

3 grudnia 1830 r. powołano także do służby dymisjonowanych podoficerów i żołnierzy. Byli wojskowi z obwodu ostrołęckiego kierowani byli przez Ostrołękę do Pułtuska, a stamtąd do stolicy województwa. W sumie z obwodu ostrołęckiego zebrano 365 ludzi²⁰.

Po powołaniu Straży Bezpieczeństwa i dymisjonowanych wojskowych 6 grudnia podjęto decyzję o utworzeniu Gwardii Ruchomej. Wiek powoływanych

---

¹⁸ A. KRAUSHAR, *Memorabilia z czasów powstania listopadowego 1830–1831*, t. 1, Warszawa 1913, s. 16–17; A. BIAŁCZAK, *Organizacja...*, s. 76.

¹⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Władze Centralne Powstania Listopadowego (dalej: WCPL), rkps 422, k. 7, 26 – źródło cytatu, 63. Zakładając hipotetycznie, że rozkład liczebności Straży odpowiadał przynajmniej w przybliżeniu proporcji liczby mieszkańców danego miasta, to służbę w Straży ostrołęckiej pełnić mogło ok. 370 ludzi.

²⁰ AGAD, WCPL, rkps 409, k. 31.

do formacji określono na 20–30 lat. Szczególną uwagę należało zwrócić na przygotowanie fizyczne i moralne gwardzisty. W miarę możliwości mieszkańcy jednego powiatu powinni tworzyć jeden batalion. W wypadku obwodu ostrołęckiego jeden batalion formowano w Ostrołęce, drugi zaś w Ostrowi. Z Gwardii wyłączeni zostali Kurpie, którzy mieli tworzyć oddzielną formację. Do służby w Gwardii wydzielono najzdadniejszych ludzi ze Straży Bezpieczeństwa. Problemem był brak oficerów zdolnych do wyszkolenia gwardzistów. Sygnalizował to komisarz Kramer, który w połowie stycznia 1831 r. informował, że oficerowie, którzy przeznaczeni zostali do wspomnianej formacji, nie chcą szkolić ludzi, wymawiając się słabością zdrowia. W sumie batalion Gwardii Ruchomej stacjonujący w Ostrołęce liczył 866 ludzi, a jego dowódcą był Seweryn Kalisz²¹.

Około 3 grudnia 1830 r. Tadeusz Horain oraz Józef i Stanisław Zielińscy wyszli z propozycją skierowaną do gen. Józefa Chłopickiego, by z ludności kurpiowskiej zamieszkującej puszcę ostrołęcką sformować kompanię strzelców. Przed 10 grudnia Horain rozpoczął najprawdopodobniej prace organizacyjne, lecz niebawem otrzymał rozkaz udania się do Łomży. Ostrołęka wydawała się naturalnym punktem organizacyjnym dla oddziału Kurpiów rekrutującego się z Puszczy Zielonej. W myśl przepisów precyzujących zasady formowania Gwardii Ruchomej, Kurpie mieli tworzyć osobne formacje. W województwie płockim nie trzymano się jednak ściśle tych postanowień. Dopiero w drugiej połowie stycznia komisja wojewódzka podała informację, że na terenie województwa formuje się osiem batalionów Gwardii Ruchomej po 250 ludzi i dwa bataliony Kurpiów po 1000 członków. We wcześniejszych raportach komisja informowała o dziesięciu batalionach Gwardii. Najprawdopodobniej batalion Gwardii formowany w Ostrołęce był równocześnie tym określanym jako kurpiowski. Wskazuje na to osoba dowódcy, ponieważ Seweryn Kalisz występuje w tym samym czasie jako dowódca zarówno batalionu Kurpiów, jak i Gwardii²².

6 grudnia 1830 r. komitet obywatelski województwa płockiego uchwalił dostawę jeźdźca z każdych 50 dymów. W ten sposób powstać miał pułk jazdy.

²¹ AGAD, WCPL, rkps 429, k. 212, 218–219; rkps 422, k. 106; A. BIAŁCZAK, *Kurpiowszczyzna...*, s. 50–51.

²² AGAD, WCPL, rkps 239, k. 4, 6; rkps 422, k. 7, 81; rkps 429, k. 372; Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział Wawel, Archiwum Siedliszowieckie Załuskich, rkps 32, k. 11; Źródła, t. 1, s. 39.

Podobne samorzutne inicjatywy miały miejsce także w województwie augustowskim. 13 grudnia pobór jeźdźców rozszerzono na cały kraj. W ten sposób powstać miało kolejnych osiem pułków jazdy. Na województwo płockie nałożono kontyngent 1083 kawalerzystów. Jeden szwadron liczący 196 ludzi miał być formowany w Ostrołęce. Mobilizacja oddziału przebiegała stosunkowo sprawnie. 19 grudnia komisarz obwodowy przewidywał nieco zbyt optymistycznie, że zdoła zgromadzić wierzchowce na potrzeby oddziału do 24 grudnia, a uzbrojenie, umundurowanie oraz oporządzenie dla koni dwa dni później. 28 grudnia udało się zgromadzić komplet ludzi i 193 konie. Trwały intensywne prace nad skompletowaniem umundurowania i uzbrojenia oraz końskiego rzędu (czapraki, siodła). Na początku drugiej dekady stycznia proces formowania szwadronu jazdy dymowej w Ostrołęce był na ukończeniu. Udało się zebrać 201 ludzi (w tym 63 ochotników) i 200 koni. Ze względu na duże nagromadzenie ludzi w stosunkowo niewielkim mieście komisarz obwodowy prosił o przeniesienie szwadronu, by uniknąć kłopotów z wyżywieniem oddziału. Obwód ostrołęcki, obok lipnowskiego, najszybciej w województwie płockim wywiązał się z obowiązku skompletowania szwadronu jazdy²³.

Wobec nieudanych zabiegów dyplomatycznych mających na celu dojście do porozumienia z carem, dyktator zdecydował się na powiększenie armii Królestwa. 5 stycznia 1831 r. poinformował Radę Najwyższą Narodową o zamiarach powiększenia wojska do 100 000 piechoty oraz 20 000 jazdy. Pięć dni później wydał polecenie, aby z części Gwardii Ruchomej sformować nowe pułki piechoty. Na każde województwo przypadł obowiązek sformowania dwóch nowych pułków. Na województwo płockie wyznaczony został kontyngent w wysokości 4927 ludzi. Z batalionu Gwardii Ruchomej stacjonującego w Ostrołęce planowano wziąć 567 ludzi, którzy mieli wejść w skład 1 Pułku Piechoty Województwa Płockiego (późniejszego 17 Pułku Piechoty Liniowej) dowodzonego przez płk. Wacława Sierakowskiego. Ostatecznie do wspomnianego oddziału trafiło 541 gwardzistów z Ostrołęki²⁴.

Innym ważnym aspektem mobilizacji środków na rzecz zrywu były ofiary dobrowolne składane przez mieszkańców Królestwa Polskiego. Nie sposób

²³ AGAD, WCPL, rkps 21, k. 10; rkps 238, k. 132; rkps 422, k. 19–20, 73–74, 99, 142–144, 157; J. SKARBK, *op. cit.*, s. 258–259; A. BIAŁCZAK, *Organizacja...*, s. 81; IDEM, *Kurpiowszczyzna...*, s. 52.

²⁴ AGAD, WCPL, rkps 4, k. 174; rkps 236, k. 256–258; rkps 463, k. 12, 45v; J. SKARBK, *op. cit.*, s. 249–250.

w większości przypadków wydzielić tych składanych przez mieszkańców Ostrołęki. Zestawienia, szczególnie gdy mowa o ofiarach w naturze, ukazują przeważnie wysiłek całego obwodu ostrołęckiego. Ofiary w naturze (żywność, bydło, furaz) wykorzystywane były na potrzeby batalionów Gwardii Ruchomej, szwadronu jeźdźców dymowych oraz strzelców kurpiowskich. Z ofiar pieniężnych opłacano żołd oficerski do czasu przejścia danej formacji na etat Komisji Rządowej Wojny. 2 lutego wyznaczono obywateli odpowiedzialnych za zbieranie ofiar w każdym obwodzie. W obwodzie ostrołęckim byli to: Antoni Bukowski, Mikołaj Budziszewski, Aleksander Puchała. Do najważniejszych ofiar pozyskanych na terenie obwodu ostrołęckiego należało 361 sztuk broni palnej przekazanej na użytek batalionu Kurpiów²⁵.

W celu uzupełnienia liczby koni w pułkach „starej” jazdy oraz parku artylerii rozpisana została dostawa konia z każdych 100 dymów. Konie miały być dostarczone do miast obwodowych, skąd odebrać mieli je wydelegowani do tego celu oficerowie. Według pierwotnych zamierzeń wierzchowce trafić miały do Łowicza. Na obwód ostrołęcki rozpisano kontyngent 93 koni. 12 stycznia z Ostrołęki wyprawiono do Warszawy 47 koni, dwanaście dni później kolejnych 19. Ostatecznie do wkroczenia Rosjan nie udało się zebrać przewidzianej liczby wierzchowców²⁶.

Nie sposób prowadzić działań wojennych bez zaplecza w postaci zapasów żywności zgromadzonych w magazynach. W województwie płockim w miastach leżących na szosie kowieńskiej przygotowano magazyny przeznaczone dla armii polskiej. Jeden z nich znajdował się w Ostrołęce (pozostałe w Pułtusk, Różanie i Zegrzu). Ponadto magazyny znajdowały się w stolicy województwa oraz mającej strategiczne znaczenie twierdzy Modlin. 29 stycznia 1831 r. w ostrołęckim magazynie znajdowało się 935 cetnarów chleba, 227 cetnarów kaszy jęczmiennej, 598 korców owsa, 1243 cetnarów siana²⁷.

Miasta obwodowe ze względu na to, że były siedzibą komisarzy obwodowych, stanowiły także miejsce, do którego sływały informacje zarówno o sytuacji w obwodzie, jak i o stosunku ludności do zrywu niepodległościowego,

²⁵ AGAD, WCPL, rkps 425, k. 177; „Dziennik Urzędowy Województwa Płockiego” 1831, nr 13, s. 111; A. BIAŁCZAK, *Kurpiowszczyzna...*, s. 52.

²⁶ AGAD, WCPL, rkps 435, k. 89, 97; J. SKARBK, *op. cit.*, s. 262; T. STRZEŻEK, *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym*, Olsztyn 2010, s. 127.

²⁷ AGAD, WCPL, rkps 150a, k. 22.

a także, szczególnie w wypadku obwodów położonych nad granicą rosyjską i pruską, o ruchach wojsk, jakie mają miejsce na terenie wspomnianych państw. Już 6 grudnia komitet obywatelski zwrócił się do komisarzy obwodów oraz burmistrzów terenów leżących nad granicami państwa, by donosili wszelkie informacje dotyczące wojsk zagranicznych. Wiadomości miały być przesyłane niezwłocznie sztafetami²⁸.

Kolejny etap dziejów Ostrołęki w powstaniu listopadowym wiąże się z wkroczeniem głównej armii rosyjskiej dowodzonej przez feldmarszałka Iwana Dybicza na tereny Królestwa Polskiego. Wojska rosyjskie liczące 86 093 piechoty, 27 760 kawalerii oraz 336 dział w dniach 5–6 lutego 1831 r. przekroczyły granice Kongresówki. Ich celem było zajęcie Warszawy i najszybsze zakończenie zrywu. Armia polska była w tym czasie podzielona na dwie części. Pierwsza – liczniejsza – zajmowała pozycje w okolicach Liwa. Druga – dowodzona przez gen. Jana Krukowieckiego (wraz z podległą mu jazdą gen. Antoniego Jankowskiego) – rozłożona była na szosie kowieńskiej. W Ostrołęce stacjonował pułk jazdy augustowskiej płk. Antoniego Oborskiego²⁹.

Rosjanie maszerujący klinem Bugu i Narwi w pierwszych dniach operacji nie zajęli Ostrołęki. 10 lutego ich wysunięte patrole stoczyły niedaleko miasta potyczkę z jazdą augustowską.

15 lutego, po wycofaniu się oddziałów spod komendy płk. Jankowskiego, wracających z przerwanej wyprawy po magazyn łomżyński, na prawy brzeg Narwi, zniszczono stały most (zgodnie z rozkazem Sztabu Głównego). W trakcie wykonywania zadania doszło do incydentu. Wierny Rosji dozorca mostu (najprawdopodobniej Gafner) zaatakował oficera odpowiedzialnego za zniszczenie przeprawy, za co został zabity przez żołnierzy towarzyszących oficerowi³⁰. Ponadto wycofujące się oddziały polskie opróżniły całkowicie lokalny magazyn³¹, dzięki czemu zgromadzone zapasy nie wpadły w ręce wroga (jak to miało miejsce kilka dni wcześniej w Łomży)³². Miasto opuścił także komisarz obwodowy, który udał się do Dylewa (ok. 14 km na północny zachód od Ostrołęki).

²⁸ AGAD, WCPL, rkps 238, k. 131.

²⁹ A. PUZYREWSKI, *Wojna polsko-ruska 1831 r.*, Warszawa 1899, s. 70–71.

³⁰ Źródła, t. 1, s. 272, 301.

³¹ Trudno oszacować, jakie zapasy znajdowały się w nim w tym czasie. Dzień wcześniej komisarz Kramer donosił, że magazyn posiadał „szczupłe (...) zapasy”.

³² AGAD, WCPL, rkps 517, k. 318.

Wyjeżdżając, Kramer powierzył pieczę nad majątkiem publicznym obywatelowi Antoniemu Niecieckiemu³³.

Przestrzeń powstałą po odmarszu polskich oddziałów wykorzystali Rosjanie. W nocy z 17 na 18 lutego kozacy płk. Stefana Grekowa wkroczyli do Ostrołęki (oddział ten wchodził w skład awangardy Korpusu Grenadierów dowodzonej przez gen. Karola Mandersterna). Pewną przeszkodą w dalszym marszu był uszkodzony most. Szacowano, że na jego odbudowę potrzebne będą cztery dni. Manderstern zdecydował, że kawaleria przeprawi się po lodzie wzmocnionym belkami i słomą polanymi wodą. 19 lutego do Ostrołęki wkroczyły główne siły korpusu ks. Iwana Szachowskiego, na którego czekał w mieście wysłannik Dybicza – rotmistrz Muchanow z nowymi rozkazami. Rosjanie dokonali naprawy mostu, obsadzili miasto niewielkim garnizonem i ruszyli dalej na Warszawę³⁴.

Wymarsz Rosjan wykorzystali partyzanci z komendy Józefa Godlewskiego³⁵. W nocy z 24 na 25 lutego mjr Jerzy Bułharyn z pułku jazdy augustowskiej uderzył na Ostrołękę. Starcie to Godlewski opisywał następująco:

Dnia 24 lutego major Bułharyn stojący z swym Szwadronem na posterunku w Kadzidle pałając chęcią walczenia wraz z swymi podkomendnymi, atakował w nocy oddział piechoty moskiewskiej w Ostrołęce bez rozkazu, zabił około 40 i tyleż ranił nieprzyjaciół, porąbał oraz przez użytych do tego włościan most na rzece Narwi. Z naszej strony zabitych było kilku i ranionych, a między temi porucznik Zdanowicz. W tej wyprawie znajdowali się kapitanowie Achmatowicz i Swierżbiński, porucznicy Zdanowicz i Kostrowicki, podporucznicy Sokolnicki, Potocki, Baranowski i Wykowski; wszyscy wraz z żołnierzami dopełnili swej powinności³⁶.

Oborski wykorzystał dogodny moment do ataku na miasto. W ciągu dwóch następnych dni do Ostrołęki nadciągnął trzeci eszelon Korpusu Grenadierów, później zaś komenda Godlewskiego została rozbita i wyparta z okolic miasta³⁷.

³³ Archiwum Państwowe w Płocku, Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki, rkps 40, k. 66.

³⁴ AGAD, WCPL, rkps 518, k. 1, 38; A. PUZYREWSKI, *op. cit.*, s. 100; T. STRZEŻEK, *Boje...*, s. 128.

³⁵ W tym oddziale walczył m.in. burmistrz Ostrołęki Stanisław Zieliński (nie brał jednak udziału w ataku na miasto, gdyż znajdował się w tym czasie w okolicy Kolna).

³⁶ „Dziennik Powszechny Krajowy” 1831, nr 191, s. 1058–1059; A. SZCZEŚNIAK, *op. cit.*, s. 296; J. ZIÓŁEK, *op. cit.*, s. 261.

³⁷ T. STRZEŻEK, *Boje...*, s. 129.

Po nierozstrzygniętej bitwie stoczonej 25 lutego 1831 r. pod Grochowem feldmarszałek Dybicz wysłał do województwa płockiego korpus pod dowództwem gen. Dymitra Osten-Sackena. Jego zadaniem było oczyszczenie z polskich oddziałów przestrzeni pomiędzy Wkrą, Narwią i granicą pruską. Sacken zajął Ostrołękę 12 marca, czyniąc z niej swoją podstawę operacyjną do działań na prawym brzegu Narwi. Jego komenda stanowić miała straż przednią maszerującego z Cesarstwa Korpusu Gwardii³⁸. Po zajęciu miasta, Sacken kontrolował tereny obwodu ostrołęckiego. Podległe mu oddziały kawalerii dochodziły do Myszyńca (ok. 40 km na północny zachód od Ostrołęki), Przasnysza (ok. 50 km na zachód od Ostrołęki) i za Różan (ok. 27 km na południe od Ostrołęki), tocząc nieustanne walki z partyzantami z komend Franciszka Valetina d’Hauterive’a, Mateusza Bardzkiego³⁹.

Sacken nie zaniedbał także przygotowań do ewentualnej obrony. Na lewym brzegu Narwi, po obu stronach mostu, usypane zostały dwie baterie na 12 dział, które dawały kontrolę nad przedpołem od strony zachodniej⁴⁰.

W drugiej połowie marca 1831 r. w Sztapie Głównym zapadła decyzja o wysłaniu do województwa płockiego korpusu pod dowództwem gen. Jana Nepomucena Umińskiego. Korpus wyruszył 18 marca, lecz ze względu na ulewne deszcze, które spowodowały, że drogi stały się w większości nieprzejezdne, marsz był bardzo powolny. 23 marca Umiński dotarł do Pułtusza, dwa dni później do Różana. Planował zaatakowanie Ostrołęki od zachodu. 26 marca wysłał oddział pod dowództwem gen. Dezyderego Chłapowskiego z zadaniem zbadania stanu przepraw w okolicy miasta. Początkowo wyprawa przebiegała bez większych problemów. Bez kłopotu spędzono placówki kozackie i zajęto młyn, karcznię oraz most na Omulwi. Tu Chłapowski postawił większość swoich sił, a dalej pomaszerował jedynie ze szwadronem jazdy podlaskiej oraz kompanią piechoty. W swoich wspomnieniach tak opisuje te wydarzenia:

Kozacy wystrzelili do nas kilkanaście razy z poza domków ponad szosą i zemknęli do Ostrołęki. Pośpieszyłem ze szwadronem kłusem za nimi, ale spostrzegłszy, że nad rzeką z tamtej strony stoi mnóstwo piechoty, zatrzymałem szwadron, a z plutonem puściłem się w prawo, ażeby most zobaczyć. Konie tłustej ziemi pogrzęzły. Nie można było dalej postąpić. Pluton więc odesłałem na szosę, sam

³⁸ Д. ОСТЕН-САКЕН, *op. cit.*, s. 21–22, 25.

³⁹ J. ZIÓŁEK, *op. cit.*, s. 263; T. STRZEŻEK, *Boje...*, s. 130.

⁴⁰ T. STRZEŻEK, *Boje...*, s. 134.

zsiadłem z konia i pieszo poszedłem ze sto kroków, skąd się przekonałem, że słupy mostowe obwinęto w słomę maczaną w smole, a zatem do spalenia przygotowania zrobione (...) Dopiero gdy wracałem do konia mego i plutonu na szosie, dano ognia do tego plutonu i do szwadronu⁴¹.

Wyprawa oddziału Chłapowskiego wykazała, że miasto jest umocnione i zdobycie go atakiem prowadzonym z zachodu jest niemożliwe. W trakcie ostrzału działowego, jaki prowadzili Rosjanie w kierunku jazdy Chłapowskiego, zniszczeniu uległa wspomniana wcześniej osada sukiennicza zlokalizowana na prawym brzegu Narwi.

W kilka dni później, w celu zwiększenia przepustowości przeprawy ostrołęckiej, Sacken nakazał wybudowanie drugiego mostu na tratwach. Jego budowę ukończono na przełomie marca i kwietnia 1831 r.⁴²

Umiński zmodyfikował swoje plany. Zamierzał zdobyć Ostrołękę niespodziewanym atakiem od strony wschodniej. W tym celu potrzebował mostu na Narwi, którym mógłby szybko przerzucić podległe sobie siły na drugi brzeg rzeki. Na przełomie marca i kwietnia przystąpiono do realizacji planu. Udało się postawić most naprzeciw Starych Zambskich (ok. 45 km na południowy zachód od Ostrołęki). Przeprawili się po nim partyzanci spod komendy Józefa Zaliwskiego oraz żołnierze 1 Pułku Ułanów i 1 Pułku Strzelców Piesznych, lecz do realizacji planu zdobycia miasta nie doszło. W związku z wypadkami na głównej scenie wojennej (ofensywa wiosenna) korpus Umińskiego skierowany został w okolice Liwa⁴³.

Po wymarszu korpusu gen. Umińskiego propozycję planu opanowania Ostrołęki przedstawił dowódca twierdzy Modlin płk Ignacy Ledóchowski. Planował on zaatakować miasto z dwóch stron. Oddział złożony z ok. 2000 piechoty wsparty szwadronem kawalerii i dwoma działami miał wyruszyć z Modlina i przez Wyszków, Ostrów i Wąsewo dotrzeć pod Ostrołękę. Atak na miasto miał być skoordynowany z ruchem oddziałów polskich stacjonujących w Pułtusku, które miały wykonać atak od strony zachodniej dla odwrócenia uwagi nieprzyjaciela. Dla zabezpieczenia wyprawy planowano postawić przeprawę w okolicy Starych Zambskich lub Goworowa. Za wykonanie planu miał

⁴¹ D. CHŁAPOWSKI, *op. cit.*, s. 31–32.

⁴² T. STRZEŻEK, *Próba...*, s. 119.

⁴³ AGAD, WCPL rkps 519, k. 202; Źródła, t. 2, s. 99; A. SZCZEŚNIAK, *op. cit.*, s. 304–305; T. STRZEŻEK, *Próba...*, s. 121.

być odpowiedzialny płk Wacław Sierakowski, dowódca 17 Pułku Piechoty Linowej. Plan został odrzucony przez naczelnego wodza. Odmowę uzasadniano brakiem informacji o nieprzyjacielu oraz faktem, że w trakcie wyprawy duża część garnizonu twierdzy byłaby od niej znacznie oddalona⁴⁴.

Ostrołęka pozostawała w rękach rosyjskich aż do tzw. wyprawy na gwardie carskie. Operujący na szosie kowieńskiej w drugiej połowie kwietnia i na początku maja 1831 r. płk Jakub Lewiński i jego następca gen. Antoni Jankowski nie zdecydowali się uderzyć na miasto.

Pierwszy plan wyprawy na gwardie carskie przedstawił jeszcze w marcu 1831 r. Wojciech Chrzanowski. Jego koncepcję zmodyfikował pod koniec kwietnia Ignacy Prądzyński. W myśl planu należało niepostrzeżenie „oderwać się” od głównej armii rosyjskiej i po forsownym marszu przez Serock w klinie Bugu i Narwi zaatakować oddziały gwardii, które znajdowały się w rozproszeniu. Realizację planu rozpoczęto 12 maja. Dwa dni później w Serocku odbyła się narada, podczas której przydzielono zadania na najbliższe dni oraz przedstawiono zarys planowanych działań. Siły biorące udział w operacji podzielono na trzy części. Lewe skrzydło powierzono gen. Henrykowi Dembińskiemu, który miał ruszyć szosą kowieńską w kierunku Ostrołęki⁴⁵.

W nocy z 17 na 18 maja główne siły polskie znalazły się naprzeciw gwardii pod Śniadowem. Natomiast Dembiński podjął próbę zajęcia Ostrołęki. Po latach wspominał to następująco:

Niedługo otrzymałem raport w murowanych domach, gdzie się zatrzymał, że nieprzyjaciel szaniec przedmostowy opuścił, a nawet rozrzucił, i że słychać rąbanie na moście i rzucanie desek w wodę. Natychmiast kazałem ogień ręczny na robotników rozpocząć, co dalsze burzenie mostu wstrzymało. Godzina była lśsza z północy; nieprzyjaciel ogniem karabinowym odpowiedział. Tymczasem kazałem zostawionej nad Omulewem artylerii cicho postąpić, i minąwszy domy murowane, od szosy na lewo działa odprzodkować w kierunku miasta. Szczęście, że te ruchy w nocy mógł wykonać, ogień bowiem redut nieprzyjacielskich poza Narwią będących byłby mi wiele szkody narobił; tak zaś czas miałem ukryć prodkary poza domami. Skoro tylko około godziny trzeciej świtać zaczęło, nieprzyjaciel żywą otworzył kanonadę. Najpierw zaczęły 4 funtowe moje działa odpowiadać; w godzinę później 6 funtowe, Piechotę ukryłem naprzeciwko mostu wzdłuż szosy,

⁴⁴ BOss, nr 408; Źródła, t. 2, s. 187.

⁴⁵ J. LEWIŃSKI, *op. cit.*, s. 45–46; S. BARZYKOWSKI, *op. cit.*, s. 399; W. TOKARZ, *Wojna...*, s. 315–316; N. KASPREK, *op. cit.*, s. 111–112.

gdyż z przyczyny wylewów szosa bardzo w tym miejscu była wywyższoną. Kano-
nada nader żywa trwała aż do godziny dziewiątej.

Skrzynecki zaniepokojony brakiem informacji z prawego skrzydła operacji oraz tym, że nieprzyjaciel w dalszym ciągu utrzymywał Ostrołękę, odmówił ataku na gwardię i skupił się na zajęciu miasta. W pomoc Dembińskiemu wysłany został gen. Antoni Gielgud, który miał zaatakować Ostrołękę od wschodu. Ten ruch, w połączeniu z wyżej wspomnianym atakiem Dembińskiego oraz informacjami, jakie Rosjanie zdobyli na temat skali prowadzonej przez wojsko powstańcze operacji, przyczynił się do wycofania się korpusu Sackena w kierunku Łomży⁴⁶.

Niezwłocznie po zajęciu miasta przystąpiono do naprawy uszkodzonej przeprawy. Zorganizowano dwa magazyny. Na miejsce urzędowania wrócił także komisarz obwodowy. Nie przygotowano jednak miasta do obrony w razie ataku wojsk rosyjskich od wschodu.

25 maja do Ostrołęki zaczęły ściągać oddziały, biorące udział w pościgu za gwardiami prowadzonym aż do Tykocina. Sztab Główny ulokował się w budynku stacji pocztowej (następnie udał się do wsi Kruki), kolejne zaś oddziały przechodziły na prawy brzeg Narwi. W najbliższych dniach nie spodziewano się walki, miał być to czas wypoczynku po trudach nieudanej wyprawy. Na lewym brzegu Narwi pozostawiono jedynie liczącą w sumie ok. 14 000 ludzi ariergardę pod dowództwem gen. Tomasza Łubieńskiego⁴⁷.

Feldmarszałek Dybicz postanowił podjąć próbę zaatakowania polskiej armii zanim ta zdąży przekroczyć Narew. W związku z tym Rosjanie podjęli forsowny marsz 25 i 26 maja. Ok. godz. 6.00 rano przekroczyli Ruż, pierwsze starcia zaś z polską strażą tylną rozegrały się ok. godz. 9.00 pod Rzekuniem. Powstańcy rozpoczęli odwrót do Ostrołęki, podczas walk wyróżnił się nowo sformowany 20 Pułk Piechoty Liniowej. Oddziały ariergardy wycofały się na prawy brzeg Narwi między godz. 10.00 a 11.00. W tym czasie trwała także gorączkowa ewakuacja zasobów zmagazynowanych w mieście⁴⁸.

Na lewym brzegu pozostały jedynie oddziały gen. Bogusławskiego (4 Pułk Piechoty Liniowej, baon 8 Pułku Piechoty Liniowej, oraz baon Pułku

⁴⁶ AGAD, WCPL, rkps 520, k. 122–123; BOss, nr 799; Źródła, t. 3, s. 29, 36; I. PRĄDZYŃSKI, *op. cit.*, t. 2, s. 558; H. DEMBIŃSKI, *op. cit.*, s. 190 – źródło cytatu.

⁴⁷ BOss, nr 869; Źródła, t. 3, s. 115; N. KASPAREK, *op. cit.*, s. 315.

⁴⁸ N. KASPAREK, *op. cit.*, s. 310.

Weteranów Czynnych), wsparte przez pewien czas czterema działami 4 Baterii Lekkiej Artylerii Konnej. Po pierwszych starciach na przedpolu Bogusławski cofnął podległe sobie siły do miasta. Kolejny etap walk o Ostrołękę rozpoczął się ok. godz. 11.00. W około pół godziny Rosjanie opanowali miasto, częściowo rozbijając najlepszą brygadę powstańczej piechoty. Najdłuższe i najbardziej zaciekle starcia miały miejsce w okolicy klasztoru bernardynów, gdzie schronił się baon „czwartaków”. Większość sił Bogusławskiego przekroczyła Narew po częściowo rozebranych moście stałym. Ogień rosyjskiej artylerii spowodował liczne pożary, które strawiły znaczną część drewnianej zabudowy Ostrołęki⁴⁹.

Utrata miasta nie oznaczała końca walk. Jako pierwsza na drugi brzeg rzeki przedostała się kompania grenadierów z Astrachańskiego pułku grenadierów z zadaniem zdobycia polskich dział znajdujących się naprzeciw głównego mostu. Atak wsparty przez dwa baony wspomnianego pułku udał się i działa zostały wzięte, po moście pływaku przeszły dwa baony pułku Suworowa oraz kilkuset kawalerzystów. W sumie na prawym brzegu znalazło się w tej fazie starcia nieco ponad 2600 bagnatów i szabel z jednym działem⁵⁰.

Pierwszą obronę starał się zorganizować znajdujący się przy moście gen. Ludwik Pac, ale zdemoralizowane oddziały polskie z rozbitej brygady Bogusławskiego nie były w stanie stawić oporu. Do ataku poszły następnie oddziały z 1 Dywizji Piechoty, później – 3 Dywizji Piechoty, lecz nie przygotowane do boju nie uderzały jedną masą, tylko „na raty” po kilka baonów. W ten sposób piechota polska nie była w stanie wypchnąć Rosjan z zajętego przez nich przyczółka (choć udało się odbić zdobyte przez Rosjan działa). Ok. godz. 13.00 ruszyło natarcie złożone z 11 i pół baonu z 1 Dywizji Piechoty, które zapędziło Rosjan aż do nasypu szosy, lecz tu, pod ogniem dział ustawionych po drugiej stronie rzeki, atak załamał się⁵¹.

Ok. godz. 15.00, widząc niepowodzenia ataków piechoty, gen. Jan Zygmunt Skrzynecki zdecydował się użyć kawalerii. Jazda pod dowództwem gen. Ludwika Kickiego nie mogła wykonać skutecznie szarż, gdyż pole bitwy przecinały dwa smugi wodne. Konie grzęzły w błocie i mulistym dnie, a jeźdźcy stawali się łatwym celem dla rosyjskich tyralierów. Podczas tych stracił życie stracił gen. Kicki. Najprawdopodobniej w tej fazie walki gen. Prądzyński próbował

⁴⁹ BOss, nr 893; Źródła, t. 3, s. 126–127; N. KASPAREK, *op. cit.*, s. 325–326.

⁵⁰ Źródła, t. 3, s. 162.

⁵¹ W. TOKARZ, *Bitwa...*, s. 62, 64–65.

poderwać do ataku 5 Pułk Strzelców Pieszych, lecz ruch ten został przerwany przez cofającą się kawalerię polską⁵².

Po nieudanych atakach polskiej jazdy do boju ruszyło jedenaście baonów rosyjskiej piechoty pod dowództwem gen. Karola Mandersterna. Oddziały te spędziły polskich tyralierów, lecz ich natarcie zostało zatrzymane przez ogień polskiej artylerii. W szeregach rosyjskich pojawiło się zamieszanie. Skrzynecki wykorzystał to i uderzył na nieprzyjaciela ośmioma nieużytymi wcześniej baonami z 5 Dywizji Piechoty i brygady gen. Pawła Muchowskiego. Udało się ponownie wyprzeć Rosjan za nasyp szosy, lecz zniszczenie przyczółka nie było możliwe ze względu na ostrzał rosyjskiej artylerii. Ostatecznie polska piechota została zmuszona do wycofania. W natarciu tym zginął dowódca 5 Dywizji Piechoty gen. Henryk Kamieński⁵³.

Walka zwartych formacji ustała. Zastąpiły ją walki tyralierów. Ok. godz. 19.00 na moście ukazała się znaczna liczba jeźdźców. Wódz rosyjski zdecydował się osobiście przekonać, jak wygląda sytuacja. Strona polska wzięła to za przygotowania do szarży kawaleryjskiej. Jako że sytuacja piechoty była zła, a kawalerii nie udało się skutecznie użyć, gen. Skrzynecki rozkazał ppłk. Józefowi Bemowi ostrzelać mosty. Bem na czele 4 BLAK podjechał w stronę mostów, przez około 15 minut wystrzelono ok. 250 pocisków. Przy niewielkich stratach własnych udało się osiągnąć znaczny efekt psychologiczny – Rosjanie byli przekonani, że armia powstańcza jest w stanie kontynuować walkę w następnym dniu. Był to ostatni epizod bitwy. O godz. 21.00 rozpoczęła się rada wojenna, na której postanowiono, że armia wycofa się pod Warszawę⁵⁴.

Straty po obu stronach okazały się duże. Wśród polskich żołnierzy było 194 oficerów i 6224 zostało zabitych, rannych, zaginionych i wziętych do niewoli. Rosjan bitwa kosztowała 172 oficerów i 4695 żołnierzy. Dziś w miejscu najbardziej zacieklej stracił stoi pomnik-mauzoleum poświęcony bohaterom poległym w ostrołęckiej batalii⁵⁵.

Porażka w bitwie pod Ostrołęką kończy drugą część dziejów miasta w powstaniu listopadowym. Od tej chwili znajduje się ono nieprzerwanie we władaniu Rosjan. W sierpniu 1831 r., gdy raz jeszcze udało się powstańcom opanować

⁵² BOss, nr 894; Źródła, t. 3, s. 160; W. TOKARZ, *Bitwa...*, s. 75–76.

⁵³ Źródła, t. 3, s. 169; W. TOKARZ, *Bitwa...*, s. 79–80.

⁵⁴ W. TOKARZ, *Bitwa...*, s. 83–84, 90.

⁵⁵ N. KASPAREK, *op. cit.*, s. 427, 442.

znaczne obszary województwa płockiego, Ostrołęka okupowana była przez oddziały z komendy gen. Sergiusza Dochturowa.

Ostrołęka ucierpiała w powstaniu listopadowym szczególnie mocno. Dotkliwe były zarówno straty ludnościowe, jak i materialne. W wyniku działań wojennych oraz epidemii cholery, która została zawleczona na teren Królestwa przez rosyjskich żołnierzy, liczba mieszkańców Ostrołęki spadła po powstaniu do 1666 ludzi (o 42%). W trakcie marcowych walk uszkodzono domy w osadzie fabrycznej, ostateczną zaś zagładę przyniosła jej bitwa z 26 maja 1831 r. Po powstaniu osada została odbudowana, lecz w zmienionych warunkach politycznych i gospodarczych nie wpłynęła na rozwój miasta. Ostrołęka była najbardziej zniszczonym miastem województwa płockiego. Straty, jakie poniosła, oszacowano na ponad 400 000 złotych. Do tego doliczyć trzeba jeszcze wydatki w okresie mobilizacji sił i środków na rzecz zrywu. Zniszczeniu uległa ponad połowa domów, uszkodzono zabudowania klasztorne, kościół farny stracił dzwonnice z trzema dzwonami. Dodatkowym ciężarem była konieczność utrzymywania oddziałów rosyjskich z 1 Korpusu Piechoty gen. Piotra Pahlena⁵⁶.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Władze Centralne Powstania Listopadowego

rkps 4 Akta – zaciągu do wojska.

rkps 21 Akta raportów dziennych Tymczasowego Rządu.

rkps 150 Raporty intendenta Ilnego wojska.

rkps 236 O Straży Bezpieczeństwa (16 I 1831–25 IV 1831).

rkps 238 Raporty o formowaniu Straży Bezpieczeństwa.

rkps 239 O pozwoleniu do formowania ochotników.

rkps 409 Powołani do broni dymisjonowani podoficerowie i żołnierze Wojska Polskiego.

rkps 422 Formowanie siły zbrojnej w województwie płockim (1830–1831).

rkps 425 Składanie dobrowolnych ofiar dla ojczyzny.

---

⁵⁶ Z. NIEDZIAŁKOWSKA, *op. cit.*, s. 167; A. BIAŁCZAK, *Kurpiowszczyzna...*, s. 138–139.

- rkps 429 Raporty tygodniowe Radzie Najwyższej Narodowej składane.
- rkps 435 Dostawy Koni z 100 dymów jednego.
- rkps 463 Formowanie 16 pułków piechoty w Królestwie Polskim.
- rkps 517 Doniesienia o poruszeniach wojsk nieprzyjacielskich oraz narodowych i wiadomości z krajów ościennych.
- rkps 518 Doniesienia o poruszeniach wojsk nieprzyjacielskich oraz narodowych i wiadomości z krajów ościennych.
- rkps 519 Doniesienia o poruszeniach wojsk nieprzyjacielskich oraz narodowych i wiadomości z krajów ościennych.
- rkps 520 Doniesienia o poruszeniach wojsk nieprzyjacielskich oraz narodowych i wiadomości z krajów ościennych.

Archiwum Państwowe w Krakowie, oddział I Wawel

Archiwum Siedliszowieckie Załuskich, rkps 32.

Archiwum Państwowe w Płocku

Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki, rkps 40.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

- nr 408 płk Ignacy Ledóchowski do Naczelnego Wodza, Modlin 17 IV 1831.
- nr 799 gen. Henryk Dembiński do gen. Ignacego Prądzyńskiego, w obozie pod Ostrołęką 18 V 1831.
- nr 869 gen. Tomasz Łubieński do Naczelnego Wodza, Zembry 26 V 1831.
- nr 893 mjr Tyrakowski do Naczelnego Wodza, Warszawa 31 V 1831.
- nr 894 płk Czołczyński do gen. Kazimierza Małachowskiego, Praga 31 V 1831.

Źródła drukowane i pamiętniki

- Barzykowski S., *Historia powstania listopadowego spisana przez Stanisława Barzykowskiego powstałego ostrołęckiego, członka Rządu Narodowego, Kawalera Krzyża Virtuti Militari*, t. 4, Poznań 1884.
- Chłapowski D., *Pamiętniki*, cz. 2, Poznań 1899.
- Dembiński H., *Jenerała Henryka Dembińskiego Pamiętniki o powstaniu w Polsce r. 1830–31*, t. 1, Kraków 1877.
- Kraushar A., *Memorabilia z czasów powstania listopadowego 1830–1831*, t. 1, Warszawa 1913.
- Lewiński J., *Pamiętniki z roku 1831*, Poznań 1895.
- Prądzyński I., *Pamiętniki*, t. 2, oprac. B. Gembarzewski, Kraków 1909.
- Rodecki F., *Obraz jeograficzno-statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1830.

Źródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830–1831, wyd. B. Pawłowski, t. 1, Warszawa 1931, t. 2, Warszawa 1932, t. 3, Warszawa 1933.

Остен-Сакен Д., *Действия отдельного отряда генерал-майора, потом генерал-лейтенанта барона Остен-Сакена в войну 1831 года*, Санкт-Петербург 1865 (Osten-Sacken D., *Deystviya otdel'nogo otriyada general-mayora, potom general-leytenanta barona Osten-Sakena v voynu 1831 goda*, Sankt-Pietierburg 1865).

Prasa

„Dziennik Powszechny Krajowy” 1831.

„Dziennik Urzędowy Województwa Płockiego” 1831.

Opracowania

Białczak A., *Kurpiowszczyzna w dobie Powstania Listopadowego*, Ostrołęka 2000.

Białczak A., *Organizacja lokalnej siły zbrojnej w Obwodzie Ostrołęckim i Przasnyskim w czasie powstania listopadowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1996, z. 10, s. 72–85.

Kasperek N., *Dni przełomu powstania listopadowego. Bitwa pod Ostrołęką (26 maja 1831)*, Ostrołęka 2012.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.

Puzyrewski A., *Wojna polsko-ruska 1831 r.*, Warszawa 1899.

Skarbek J., *Znaczenie mobilizacji sił zbrojnych na prawobrzeżu Wisły w powstaniu 1830–1831 roku*, [w:] *Rola militarna Wisły w dziejach Polski. Zbiór studiów*, cz. 1: *od czasów piastowskich do 1864 r.*, red. K. Myśliński, Warszawa 1992, s. 221–284.

Strzeżek T., *Boje korpusu gen. Jana Nepomucena Umińskiego pod Ostrołęką w marcu 1831 roku*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2012, z. 26, s. 127–141.

Strzeżek T., *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym*, Olsztyn 2010.

Strzeżek T., *Próba opanowania Ostrołęki przez gen. Jana Nepomucena Umińskiego na przełomie marca i kwietnia 1831 roku*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2013, z. 27, s. 114–128.

Szcześniak A., *Działania partyzanckie w Augustowskiem i Płockiem w czasie wojny 1830–1831*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1961, t. 7, cz. 2, s. 283–322.

Tokarz W., *Bitwa pod Ostrołęką*, Poznań 1922.

Tokarz W., *Wojna polsko-rosyjska 1830–1831*, Warszawa 1993.

Ziółek J., *Partyzantka w powstaniu listopadowym*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje wewnętrzne. Militaria. Europa wobec powstania*, red. W. Zajewski, Warszawa 1980, s. 254–270.

Krzysztof Augustyniak

OSTROŁĘKA DURING THE NOVEMBER UPRISING 1830–1831

Summary. During the period of the Kingdom of Poland, Ostrołęka, as the capital of the Ostrołęka Oblast and its most populous city, was the local political and economic center of the region. The history of Ostrołęka during the November Uprising can be divided into three periods, inextricably linked with the general course of the uprising. The first is the time of mobilizing forces and resources for the uprising. At that time, Ostrołęka was a local mobilization center. It was here that the Kurpie battalion, the Płock cavalry squadron and the Mobile Guard were formed, which then formed the 17th Line Infantry Regiment. The second period is the time of the war struggle for control over the city with the clashes and skirmishes on February 24, March 26, and May 18. This stage ends with the defeat in the battle of May 26, 1831. The last period is the time when the city was occupied by the Russian army in no danger. Ostrołęka from the November Uprising came out largely destroyed and depopulated. As a result of military operations and the cholera epidemic, the number of inhabitants decreased by 42%. Ostrołęka was the most damaged city in the Płock Province, which was mainly due to the battle of May 26, 1831.

Keywords: November Uprising, Ostrołęka, battle, war, Congress Poland, Russia, XIX century